

The Representation of Family Values and Gender Relations in Balochi Proverbs

Behrouz Roustakhiz^{*1}, Naser Mahmoudzehi Fard²

Received: 27/12/2021

Accepted: 19/03/2022

* Corresponding Author's E-mail:
b.roustakhiz@atu.ac.ir

Research Background

In general, valuable studies and works have been done in the field of collecting and sometimes analyzing the proverbs of Iranian ethnic groups. However, only a few of these works have focused on the study of family values and gender relations in proverbs. For example, we can refer to Zolfaghari's study (2013) entitled "*Family and family relations in Persian proverbs*", the article "*Women and gender proverbs*" by Masooumi and Rahiminejad (2012), "*The Place of Family and Woman in Bakhtiari Proverbs*" by Rezaee and Zaheri (2015), as well as the article "*The Representation of Kinship Relationships in Persian Proverbs*" written by Zandi and Abbasi (2016). Access to works in the field of Baluchi proverbs is much more limited. One of these works is a book by BadlKhan (2000), a well-known Baloch scholar, entitled *Ropes Break at the Weakest Point*, in which, after compiling a collection of Balochi proverbs, he describes the historical events related to each of the proverbs and the reason for the proverbial origin. Also, another work that can be mentioned is a book by Dolati Bakhshan (2010) entitled *Piran-e Zamānag: Woman*

1. Assistant Prof. of Anthropology and Member of Research Institute for Social Policy and Social Studies, Allameh Tabataba'i University; Tehran, Iran (corresponding author).

<https://orcid.org/0000-0003-1469-8844>

2. Master of Sociology, Kharazmi University; Tehran, Iran.

<https://orcid.org/0000-0002-6990-0459>

in the mirror of Balochi proverb in which the author has compiled a collection of Balochi proverbs in various fields related to women. Another work published in 2013 is a book entitled *Sadgāl-e Battal Pirani: Balochi Proverbs in the Sarhad Dialect* written by Sourizehi. In this work, he has collected Balochi proverbs, ironies and idioms of the Sarhad dialect. There is also the publication of a work by Keshavarz entitled *Battal Ganj-o Balochi Zoban-e Galvar: 6243 Balochi Proverbs* in which he collected about 6000 Balochi proverbs and matched the proverbs with their title and subject Categorized.

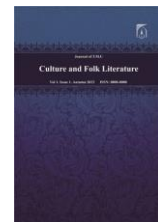
Objectives and Questions

Proverbs can be a good way to understand how people think about family, kinship, and gender issues. Thus, this literary genre can reveal many attitudes in this field and enhance our knowledge of the perceptions of members of a community about concepts and phenomena such as family, masculinity, femininity, motherhood, etc. In this regard, the present study, emphasizing the need for research in the popular culture and literature of the Baloch people as one of the ancient and deep-rooted Iranian ethnics, has sought to understand the role of proverbs in reproducing and consolidating social and gender values in Baloch society. Specifically, the question is: how are family values and gender relations reflected in Balochi proverbs?

Main Discussion

Reading and analyzing Balochi proverbs in order to understand how family values and gender relations are represented in these proverbs confirms at least seven central themes as follows:

- 1) Sovereignty and continuity of the patrilineal and patriarchal system
- One of the recurring themes in Balochi proverbs is the emphasis on masculinism and patriarchal content and themes. Therefore, the more we see its manifestation, the more emphasis is placed on the

importance of paternal ancestry and less attention to maternal ancestry.

- 2) Ethnocentric kinship and continuity of tribal structure - Given the prevalence of tribal lifestyles among the Baloch, the analysis of Balochi proverbs also confirms that among them, blood and relative ties are of great importance.
- 3) Sanctifying and honoring the role of parents in the education and socialization of children - The interpretation of Balochi proverbs in the field of family values also shows the emphasis on the important role of parents in disciplining and educating children.
- 4) Hospitality and the responsible social communication - One of the prominent cultural features of the Baloch people is their hospitality. In this regard, a number of Balochi proverbs can be considered that highlighted the guest as a blessing to the host house and table. Another point to note is that, in general, there were strong social relations among the members of the Baloch communities, who were mostly related to each other, and were also reflected in their proverbs.
- 5) Respect to the elderly - The study of Balochi proverbs along with field reflections in this area shows that in Balochi society, elders have an important role in the life and leadership of society.
- 6) Emphasis on the importance of motherhood - Many Balochi proverbs confirm the important position of mothers, especially in the correct education and socialization of their children in accordance with the culture and norms of Balochi society, in a way that they are unmatched in this category and are very compassionate and responsible towards their friends.
- 7) Looking at women in the shadow of men - Despite the fact that there have been many famous and influential women throughout the tumultuous history of the Baloch people, the general image of women in this society, which is also reflected in some proverbs, is

a representation of a second sex and almost no independent identity.

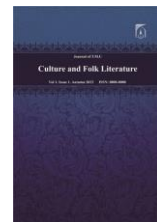
Conclusion

Proverbs can be considered as elements in the service of constructing social identities such as ethnic identity, gender identity, and so on. Of course, the Baloch community and people are no exception to this rule as the popular culture and literature of the Baloch, and in particular the common proverbs among them have a wide application in their daily lives.

According to the above premise, what has been achieved by examining and analyzing Balochi proverbs is in fact indicative of a kind of cultural, social and religious reproduction among the Balochi people and so on. All of these proverbs represent cultural components, education of generations, preservation of social values and moral norms, and so on. Specifically, they affirm values such as collectivism, tribalism, family orientation, etc., all of which have led to the continuity of Baloch communities for many years.

References

- Badalkhan, S. (2000). Ropes break at the weakest point. *Proverbium*, 17, 45-68.
- Dolati Bakhshan, A. (2010). *Piran-e Zamānag: woman in the mirror of Balochi proverb*. Mehr-e Taban.
- Keshavarz, R. B. (2015). 6243 Balochi proverbs. Sarzamin-e Sabz.
- Masoomi, M., & Rahiminejad, V. (2012). Women and gender proverbs. *Journal of Persian Language and Literature*, 4(11), 135-158.
- Rezaee, H., & Zaheri Abdevand, A. (2015). The place of family and woman in Bakhtiari proverbs. *Culture and Folk Literature*, 3(6), 21-43.

- Sourizehi, M. (2013). *Sadgal-e Battal Pirani: Balochi proverbs of the Sarhad dialect*. Taftan.
- Zandi, B., & Abasi, B. (2016). The representation of kinship relationships in Persian proverbs. *Culture and Folk Literature*, 4(9), 23-60.
- Zolfaghari, H. (2013). Family and family relations in Persian proverbs. *Journal of People's Culture*, 31, 137-154.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه

سال ۱۰، شماره ۴۴، خرداد و تیر ۱۴۰۱

مقاله پژوهشی

DOR: 20.1001.1.23454466.1401.10.44.2.7

بازنمایی ارزش‌های خانوادگی و روابط جنسیتی

در ضرب‌المثل‌های بلوچی

بهروز روستاخیز^۱، ناصر محمودزهی فرد^۲

(دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۰۶ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۲۸)

چکیده

ضرب‌المثل‌ها نشان‌گر فرهنگ قومی هر جامعه هستند و با تأمل بر آن‌ها می‌توان به تصویری عمیق و روشن‌تر از آن جامعه رسید. مُراد پژوهش حاضر نیز در همین راستا، گردآوری و تفسیر مجموعه‌ای از ضرب‌المثل‌های بلوچی بوده که بیشتر ناظر به ارزش‌ها، باورها و اعتقادات مردم بلوچ در زمینه خانواده و به‌طور خاص روابط جنسیتی بوده‌اند. به این منظور، از دو روش مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شده است. همچنین برای تحلیل بهتر مواد پژوهش، از یک رویکرد تفسیری بهره‌برده‌ایم. در این راستا، خوانش مثل‌های بلوچی در ارتباط با موضوع موردبحث، به احصای هفت مقوله محوری منجر شده است: (۱) حاکمیت و استمرار نظام پدرتبار و مردسالار؛ (۲) خویشاوندی قوم‌مدارانه و استمرار ساختارهای عشیره‌ای؛ (۳) تقدیس و

۱. استادیار مردم‌شناسی و عضو پژوهشکده مطالعات و سیاست‌گذاری اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

*b.roustakhiz@atu.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0003-1469-8844>

۲. کارشناس ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

<https://orcid.org/0000-0002-6990-0459>

ارج‌گذاری نقش والدین در تربیت و جامعه‌پذیری فرزندان؛ ۴) مهمان‌نوازی و پُرننگ‌بودن ارتباطات اجتماعی مسئولانه؛ ۵) احترام و بزرگداشت کهن‌سالان و سالمندان؛ ۶) تأکید بر اهمیت جایگاه و مقام مادری؛ ۷) نگاه به زن در سایه‌سار مرد. در مجموع نیز یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در میان عامه بلوچ‌ها به دلیل عدم رواج زبان نوشتاری بلوچی، ادبیات عامه و به‌خصوص ضرب‌المثل‌ها نقش پررنگی در جامعه‌پذیری، تربیت نسل‌ها، انتقال بین‌نسلی، هویت‌شناسی، بازتولید و تحکیم ارزش‌های خویشاوندی و جنسیتی دارد، و از این حیث در زمره ابزارهای فرهنگی برای حفظ و تداوم هویت و فرهنگ بلوچ‌ها محسوب می‌شود.

واژه‌های کلیدی: فرهنگ عامه، ضرب‌المثل‌ها، قوم بلوچ، ارزش‌های خانوادگی، روابط

جنسیتی.

۱. مقدمه

فرهنگ و ادبیات عامه در شناخت و فهم جوامع بشری خاصه جوامع سنتی نقش بسزایی دارد. بنابراین، نگاه از این دریچه، چشم‌انداز فراخی را نسبت به عقاید، باورها، دانش‌های بومی، مراسم‌ها و جشن‌ها در برابر پژوهشگران می‌گشاید. از این منظر، فرهنگ و ادبیات عامه گنجینه‌ای گران‌بهاست که در هر جامعه محلی، سینه به سینه و نسل به نسل انتقال می‌یابد و وظیفه پاس‌داشت و حفظ خاطرات و آلام بشری را دارد. در این بین، ادبیات عامه نقشی پررنگ در تربیت نسل‌ها، ارتباطات بین‌نسلی، ثبت سرگذشت اقوام، برگزاری و رونق‌دهی به مراسم‌ها و جشن‌ها داشته است؛ و چه بسا به همین دلیل، نوعی تاریخ شفاهی نیز محسوب می‌شود (روح‌الامینی، ۱۳۸۲، ص. ۲۳۱). اهمیت این عناصر شفاهی تا جایی است که تاریخ اجتماعی و نیز تغییرات اجتماعی را از روی فرهنگ عامه می‌توان بازسازی کرد (محمدزاده، ۱۳۸۷، ص. ۲۳۱). بنابراین، مطالعه ضرب‌المثل‌های هر اجتماعی، به‌خوبی می‌تواند خلیقات، عادات خوب و بد،

بازنمایی ارزش‌های خانوادگی و روابط جنسیتی در ضرب‌المثل‌های بلوچی _____ بهروز روستاخیز و همکار
افکار و اندیشه‌ها، حساسیت‌ها و یا علایق مردمان را نشان دهد (آزاد ارمکی و
همکاران، ۱۳۹۲، ص. ۱۰).

ضرب‌المثل‌ها همچنین با توجه به نقش خود در بازنمود ویژگی‌های فرهنگی
می‌توانند طرز تفکر و باورهای گروه‌های قومی را نسبت به روابط درون‌قومی‌شان
از جمله خویشاوندی و انگاره‌های جنسیتی برای پژوهشگر شفاف سازند. بر این اساس،
نگاه به ضرب‌المثل‌ها می‌تواند روشنی‌بخش روابط خویشاوندی، خانوادگی و تلقی‌های
جنسیتی به صورت عمیق و دقیق شود. چه روابط خویشاوندی در هر جامعه،
به خصوص در زبان تجلی می‌یابد؛ و یکی از عرصه‌های ممکن برای این تجلی، ادبیات
عامه و به ویژه ضرب‌المثل‌ها هستند (زندى و عباسی، ۱۳۹۵، ص. ۲۳). در این بین،
بررسی ضرب‌المثل‌ها به عنوان یکی از وجوه فرهنگ و ادبیات عامه، نشان از
داوری‌های گاه پذیرش‌نشده و ناعادلانه درباره زنان دارد؛ داوری‌هایی که حسب مورد
تا به امروز تداوم داشته است و در برخی از موارد، همچنان موجب بازتولید وضعیت
فرودستی برای زنان می‌باشد. از این منظر و به واسطه تدقیق و تعمق در این دسته از
متون فرهنگی، می‌توان پرده از حقایق بسیاری برداشت (محمد حسین‌زاده و بصیری،
۱۳۸۸، ص. ۷).

بنابراین از این نگاه، ضرب‌المثل‌ها می‌توانند مدخل مناسبی جهت درک نوع تفکر
مردمان نسبت به خانواده، خویشاوندی و مسائل جنسیتی باشند. از این رو، این گونه ادبی
می‌تواند بسیاری از طرز تلقی‌ها را در این حوزه عیان سازد و شناخت ما را نسبت به
ادراکی که اعضای یک اجتماع در باب مفاهیم و پدیده‌هایی همچون خانواده، مردانگی،
زنانگی، مادرانگی و... دارند، ارتقا بخشد. در همین راستا، پژوهش حاضر با تأکید بر
ضرورت کندوکاو در فرهنگ و ادبیات عامه قوم بلوچ به عنوان یکی از اقوام کهن و

ریشه‌دار ایرانی، به دنبال آن بوده است تا نقش ضرب‌المثل‌ها را در بازتولید و تحکیم ارزش‌های اجتماعی و جنسیتی در جامعه بلوچ دریابد. به‌طور مشخص، پرسش آنکه ارزش‌های خانوادگی و روابط جنسیتی، چگونه در ضرب‌المثل‌های بلوچی نمود یافته‌اند؟

۲. پیشینه پژوهش

به‌طور کلی پژوهش‌ها و آثار ارزشمندی در حوزه گردآوری و گاه تحلیل ضرب‌المثل‌های اقوام ایرانی انجام شده است. لیکن تنها تعداد معدودی از این آثار، متمرکز بر بررسی ارزش‌های خانوادگی و روابط جنسیتی در ضرب‌المثل‌ها بوده‌اند. در این بین و برای نمونه می‌توان به پژوهشی از حسن ذوالفقاری (۱۳۹۱) اشاره داشت. ذوالفقاری در پژوهشی با عنوان «خانواده و روابط خانوادگی در ضرب‌المثل‌های فارسی»، ابتدا به گردآوری مجموعه‌ای از ضرب‌المثل‌ها از زبان‌ها و گویش‌های مختلف ایرانی پرداخته است. سپس به دسته‌بندی این ضرب‌المثل‌ها براساس فراوانی آن‌ها حسب هر دسته از خویشاوندان اقدام کرده است. نویسنده در پایان نتیجه می‌گیرد که خویشاوندان نزدیک جایگاه ویژه‌ای در ضرب‌المثل‌ها دارند و فراوانی بیشتر، نشانه‌ی درجه اهمیت و اولویت بیشتر این دسته از خویشاوندان است.

در همین سال (۱۳۹۱) پژوهش دیگری با عنوان «زن و ضرب‌المثل‌های جنسیتی» توسط محسن معصومی و ویدا رحیمی‌نژاد البته با روش پیمایشی و ابزار پرسش‌نامه انجام شده است. در این پرسش‌نامه ضرب‌المثل‌های جنسیتی در بین ضرب‌المثل‌های عمومی قرار گرفت و توسط ۷۱ نفر از مردان و زنان در دسترس در شهر تهران پرسش شد. ازجمله یافته‌های این پژوهش این است که میزان شنیدن ضرب‌المثل‌های جنسیتی در

بازنمایی ارزش‌های خانوادگی و روابط جنسیتی در ضرب‌المثل‌های بلوچی _____ بهروز روستاخیز و همکار

بین مردان ۰,۹۳ و در زنان ۰,۷۴، در مقیاس ۰ تا ۴ بوده است. باتوجه به یافته‌ها، می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که میزان کاربرد ضرب‌المثل‌های جنسیتی در حجم نمونه موردنظر در حد بسیار کم است. در مجموع نیز همان‌طور که مشاهده می‌شود، پژوهش مورد اشاره با آنچه ما در تحقیق حاضر به دنبال آن بوده‌ایم، کاملاً متفاوت است.

پژوهش دیگری که در این حوزه انجام شده و در دسترس نگارندگان بوده است، پژوهشی از حمید رضایی و ابراهیم ظاهری (۱۳۹۴) است که به بررسی «جایگاه زن و خانواده در ضرب‌المثل‌های بختیاری» پرداخته‌اند. نتیجه آنکه زنان در مثل‌های بختیاری گاه جایگاهی فرادست نسبت به مردان، گاه جایگاهی مساوی و گاه نیز جایگاهی فرودست نسبت به مردان دارند. به‌طوری که هنگام بحث از کارهای درون خانه، زن جایگاهی فراتر نسبت به مرد دارد؛ هنگامی که سخن از کارهای بیرون خانه سخن به میان می‌آید، زن در جایگاهی فرودست نسبت به مرد قرار دارد؛ و در مثل‌هایی که از مسائل عام خانواده سخن به میان می‌آید، جایگاه زنان با مردان برابر است.

پژوهش دیگری توسط زندی و عباسی (۱۳۹۵) با عنوان «بازتاب روابط خویشاوندی در ضرب‌المثل‌های فارسی» به نگارش درآمده است. در این تحقیق، ضرب‌المثل‌ها از فرهنگ بزرگ ضرب‌المثل‌های فارسی استخراج شده‌اند. ضرب‌المثل‌های مربوط به زبان‌ها و گویش‌های غیرفارسی نیز حذف شده‌اند. در نهایت، ۳۲۳۲ ضرب‌المثل مربوط به روابط خویشاوندی به دست آمده است. این ضرب‌المثل‌ها نخست براساس روابط خویشاوندی آن‌ها دسته‌بندی شده‌اند؛ سپس خویشاوندان براساس نوع خویشاوندی (نسبی، سببی، ناتنی) و درجه خویشاوندی (درجه یک، درجه دو، درجه سه و خویشاوند دور) تقسیم‌بندی و مقایسه شده‌اند. در این پژوهش، جنس، نسل و نوع خانواده‌ها در نظر گرفته شده و مبنای مقایسه خویشاوندان در ضرب‌المثل‌ها قرار گرفته‌اند. نتایج این

پژوهش نشان می‌دهد که ضرب‌المثل‌های مربوط به زن خصوصاً در مقام همسر از همهٔ مثل‌ها بیشتر است. همچنین مثل‌های مربوط به خویشاوندی نسبی بسیار بیشتر از خویشاوندی ناتنی و سببی است. پس از زن، پدر در جایگاه دوم قرار دارد و فرزند نیز در جایگاه سوم خویشاوندان مؤنث بیشتر از خویشاوندان مذکر در ضرب‌المثل‌ها جای گرفته‌اند، اما در عین حال مثل‌های مربوط به مردان خویشاوند بیش از زنان خویشاوند است.

باری، در ارتباط با آثار موجود در حوزهٔ ضرب‌المثل‌های بلوچی، دست نگارندگان بسیار بسته‌تر بوده است. یکی از این آثار، کتابی از بدل‌خان (۲۰۰۰) پژوهشگر صاحب‌نام بلوچ با عنوان «گسستن طناب در سست‌ترین نقطه» است که در آن پس از گردآوری مجموعه‌ای از ضرب‌المثل‌های بلوچی، به شرح وقایع تاریخی مربوط به هریک از ضرب‌المثل‌ها پرداخته و دلیل به‌وجود آمدن مثل‌های مربوط را بررسی و تحلیل کرده است. همچنین، اثر دیگری که می‌توان نام برد، کتابی از عبدالعزیز دولتی‌بخشان (۱۳۸۹) با عنوان *پیران زمانگ: زن در آیینۀ مثل بلوچی* است که نویسنده در آن به جمع‌آوری مجموعه‌ای از ضرب‌المثل‌های بلوچی در زمینه‌های گوناگون مرتبط با زنان پرداخته است. اثر دیگر که در سال ۱۳۹۲ منتشر شده، کتابی با عنوان *صدگالء بتل پیرانی: ضرب‌المثل‌های بلوچی به گویش سرحد نوشتهٔ محمداکبر صوری‌زهی* است که نگارندگان نیز در این مقاله از آن بهره برده‌اند. صوری‌زهی در این اثر به جمع‌آوری ضرب‌المثل‌ها، کنایه‌ها و اصطلاحات بلوچی گویش سرحدی به‌خصوص منطقهٔ خاش پرداخته است. سپس شاهد انتشار اثری از رسول‌بخش کشاورز با عنوان *بتل گنج و بلوچی زبان گالوار: شش هزار و دویست و چهل و سه ضرب‌المثل*

بازنمایی ارزش‌های خانوادگی و روابط جنسیتی در ضرب‌المثل‌های بلوچی ————— بهروز روستاخیز و همکار

بلوچی هستیم که در این اثر، حدود ۶۰۰۰ ضرب‌المثل بلوچی را گردآوری کرده و مثل‌ها را مناسب با عنوان و موضوع آن‌ها دسته‌بندی کرده است.

۳. ملاحظات نظری

برخی از صاحب‌نظران، مطالعات فرهنگ و ادبیات عامه را زیرشاخه‌ای از مردم‌شناسی در نظر می‌گیرند (ژورژ و جونز، ۱۹۹۵). در این مقاله نیز تدقیق و تعمق بر ضرب‌المثل‌ها به‌عنوان بخشی از کار مردم‌شناختی و در ذیل نوعی رویکرد تفسیری، انجام شده است.

تفسیرگرایان به فهم متعارف و باورهای عرفی برای دسترسی به درک و فهم انسان‌ها از جهان پیرامونشان توجه دارند. فهم متعارف حاوی معنایی است که مردم در زندگی و تعاملات روزمره از آن‌ها استفاده می‌کنند. یک‌چنین فهمی، منبعی مهم از داده به‌منظور درک سوگیری عملی انسان‌ها و پیش‌فرض‌هایی است که به‌واسطه آن، با جهان خود مواجه می‌شوند و آن را برمی‌سازند (خیری، ۱۳۸۹، ص. ۱۶). از این منظر، وظیفه یک مردم‌شناس، تفسیر و قابل فهم کردن پدیدارها است؛ نه اصرار بر کشف علت‌ها. از این رو، رفتارهای اجتماعی مردم، و تولیدات آن‌ها از جمله تولیدات زبانی و معنایی‌شان (در این جا ضرب‌المثل‌ها)، می‌بایست توصیف و تفسیر شوند. این تفسیر، در ایدئال‌ترین حالت ممکن، یک تفسیر زمینه‌مند است. به این معنی که پدیدارها و رخدادها را دل شرایط زمینه‌ای وقوع آن‌ها تحلیل و دلالت‌های جهت‌بخش آن‌ها را نیز برجسته می‌کند؛ دلالت‌هایی که نگرش‌ها و کنش‌های مردمان را متأثر می‌سازد (Geertz, 1973).

براساس آنچه گفته شد و با این باور که مردم بلوچ ضرب‌المثل‌ها را به‌مثابه سازه‌هایی مفهومی برای فهم‌پذیر کردن جهان زندگی‌شان ساخته و پرداخته‌اند،

نگارندگان در این پژوهش تلاش کرده‌اند تا با یک خوانش تحلیلی از ضرب‌المثل‌های بلوچی، به معانی نهفته در پس‌پشت آن‌ها خاصه در ارتباط با ارزش‌های خانوادگی و روابط جنسیتی پرتوی افکنده تا حدی نزدیک شوند. به این منظور و بدون هیچ‌گونه ادعایی در قطعی پنداشتن گزاره‌های مطرح‌شده، کوشش شده است تا تفاسیر انجام‌شده با ملاحظه آن زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی‌ای صورت گیرد که عموم بلوچ‌ها به‌طور تاریخی در آن استقرار و موقعیت یافته‌اند.

۴. ملاحظات روش‌شناختی

انجام پژوهش حاضر مبتنی بر یک رویکرد کیفی بوده است. بر این اساس و به‌منظور گردآوری داده‌ها، از مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای استفاده شده است. پژوهشگران برای فهم و بازتاب بیشتر مقولات و مثل‌های پُرکاربرد در باب مسائل خانوادگی و روابط جنسیتی با حضور میدانی در شهرستان خاش و چند روستای آن، گفت‌وگوهایی را به‌ویژه با زنان، مردان، ریش‌سفیدان و کهن‌سالان بومی شکل داده و تعدادی از ضرب‌المثل‌های پُرکاربرد را از منظر ایشان احصاء کرده‌اند. در بخش مطالعه کتابخانه‌ای و همان‌طور که پیش‌تر نیز مورد اشاره قرار گرفت، به‌ویژه از کتاب *صدگالء بتل پیرانی*: ضرب‌المثل‌های بلوچی به گویش سرحد اثر محمداکبر صوری‌زهی (۱۳۹۲) استفاده شده است. کتاب مذکور دارای ۳۸۸ مثل بلوچی در قالب مسائل گوناگون اجتماعی از جمله روابط خویشاوندی و جنسیتی، سرنوشت و تقدیر، علم و دانش، امانتداری، مال و روزی، جنگ و ستیز، و عقل‌مداری است و مؤلف سعی در جمع‌آوری مثل‌ها و صرفاً برگردان فارسی آن‌ها کرده است. در این بین و با توجه به موضوع مقاله پیش‌رو، سعی در تمرکز بر مثل‌های مربوط به ارزش‌های خانوادگی و روابط جنسیتی در این کتاب بوده که در مجموع، حدود ۸۰ مثل در این حوزه شناسایی و مورد تحلیل قرار

بازنمایی ارزش‌های خانوادگی و روابط جنسیتی در ضرب‌المثل‌های بلوچی _____ بهروز روستاخیز و همکار

گرفت. با این همه، باید توجه داشت که تأکید نگارندگان مقاله حاضر بیشتر بر ضرب‌المثل‌های گردآوری شده به صورت میدانی بوده است، اما به جهت افزایش اعتبار یافته‌ها و نیز هم‌پوشانی زیاد داده‌های میدانی با محتوای کتاب مذکور، در رسیدن به «اشباع نظری» از هر دو نوع داده‌های دست‌اول و دست‌دوم یا ثبت‌شده، به موازات یکدیگر بهره برده‌ایم. در نهایت باید اشاره داشت که مجموعه این ضرب‌المثل‌ها بر پایه تکنیک «تحلیل مضمون»، موردخوانش و دسته‌بندی قرار گرفته است. تحلیل مضمون ضرب‌المثل‌ها در ارتباط با موضوع پژوهش حاضر یعنی «بازنمایی ارزش‌های خانوادگی و روابط جنسیتی در ضرب‌المثل‌های بلوچی»، منجر به احصای هفت مقوله محوری شد که در بخش یافته‌ها موردبحث قرار خواهند گرفت. البته نگارندگان هیچ‌گاه ادعای آن را ندارند که مقولات احصاء‌شده در این خصوص، جامع و همه‌شمول هستند؛ چه تتبع بیشتر یا تغییر زاویه نگاه و چشم‌انداز نظری در این خصوص، ممکن است منظرهای دیگری را بگشاید. آشکار است که این امر، ناظر به ماهیت رویکردهای کیفی در پژوهش است که اساساً واقعیت را چندبُعدی و نه سیاه یا صرفاً سفید می‌بیند.

۵. میدان پژوهش پژوهش

آن‌چنان‌که اشاره شد، مقاله پیش‌رو ماحصل پژوهشی در بین مردم بلوچ خاصه در حوزه شهرستان خاش است. خاش یکی از قدیم‌ترین شهرستان‌های ناحیه بلوچستان در جنوب شرقی ایران بوده که در مجاورت مرز پاکستان قرار دارد و به دلیل قرارگیری در کنار کوه تفتان، بیشتر طبیعی کوهستانی دارد. بخشی از مردم این پهنه، دام‌دار و نیمه‌کوچ‌نشین بوده و عده‌ای از آن‌ها نیز به باغداری یا کشاورزی معیشتی اشتغال داشته‌اند. مردم بلوچ این ناحیه به زبان بلوچی گویش سرحدی تکلم می‌کنند و در ذیل

یک ساختار طایفه‌ای و رئیس‌سالار تشخیص می‌یابند که در واقع، مردسالار است. هرچند روایت‌هایی از وجود زنان قدرتمند در رأس طوایف نیز نقل می‌شود، لکن شواهد میدانی حاکی از آن است که زنان جایگاه چندانی در سلسله‌مراتب قدرت ندارند و بیشتر وظایف خانه‌داری را برعهده دارند و البته در اقتصاد خانگی نیز همکاری می‌کنند. باری، چه بسا سختی طبیعت و دشواری معیشت در این ناحیه موجب شده است تا مردم خاش‌علی‌رغم ویژگی‌هایی چون راست‌گویی، وفای به عهد، کسب رزق حلال، دین‌داری و... به غیرتمندی و سلحشوری در صیانت از کیان طوایف خویش نیز شهره شوند.

۶. یافته‌های پژوهش

خوانش و تحلیل ضرب‌المثل‌های بلوچی در راستای فهم چگونگی بازنمایی ارزش‌های خانوادگی و روابط جنسیتی در این ضرب‌المثل‌ها، دست‌کم مؤید هفت مضمون محوری است که در جدول شماره ۱ تجمیع شده‌اند و در ادامه، مورد بحث قرار خواهند گرفت.

جدول ۱: مضامین محوری و مصادیق برگرفته از یافته‌های پژوهش

Table 1: Main Themes and Examples Taken From Research Findings

ردیف	مضامین محوری	مصادیق
۱	حاکمیت و استمرار نظام پدرتبار و مردسالار	هیچ تاج و تختی نداشته باشم، ولی برادر زیاد داشته باشم.
۲	خویشاوندی قوم‌مدارانه و استمرار ساختارهای عشیره‌ای	اگر از قوم و طایفه‌ات دور شوی، بلاها و مصیبت‌ها به سراغت می‌آیند.

ردیف	مضامین محوری	مصادیق
۳	تقدیس و ارج‌گذاری نقش والدین در تربیت و جامعه‌پذیری فرزندان	آب به آبراهه می‌رود.
۴	مهمان‌نوازی و پُرننگ‌بودن ارتباطات اجتماعی مسئولانه	مهمان، روزی‌اش را با خودش می‌آورد.
۵	احترام و بزرگ‌داشت کهن‌سالان و سالمندان	آدم بزرگ، برکتِ خانه است.
۶	تأکید بر اهمیت جایگاه و مقام مادری	نامادری، هیچ‌گاه جای مادر دلسوز را نمی‌گیرد.
۷	نگاه به زن در سایه‌سار مرد	زن با شوهر فرومایه زندگی نمی‌کند؛ و شمشیر به‌دست آدم ناتوان کارایی ندارد.

۱-۶. حاکمیت و استمرار نظام پدرتبار و مردسالار

یکی از مضامین پُرتکرار در ضرب‌المثل‌های بلوچی، تأکید بر محتوا و مضمون‌های پدرتبار و مردسالارانه است. بنابراین آنچه بیشتر شاهد جلوه‌گری آن می‌باشیم، نخست تأکید بر اهمیت بالای نیای پدری و توجه کم‌تر به نیای مادری است. چه‌بسا این امر در شیوه زندگی نسل‌های گذشته مردم بلوچ ریشه داشته و خاصه از شیوه‌های معیشت این مردمان، نزاع‌ها و برخوردهای طایفه‌ای و در مجموع نوع زندگی قبیله‌ای - عشیره‌ای آن‌ها متأثر بوده است. چه در این ساختار، تعداد بیشتر مردان و پسران نه‌تنها موجب حفظ و تداوم قبیله قلمداد می‌شده که همچنین ضامن امنیت، حراست و پشتیبانی در مقابل خطرات ساختاری و طبیعی جامعه قلمداد می‌شده است:

نمونه ضرب‌المثل بلوچی: کلاه و کلاتن هیچ مبی؛ باسک براسن باز بی (صوری‌زهی، ۱۳۹۲، ص. ۲۳)

برگردان: هیچ تاج و تختی نداشته باشم، ولی برادر زیاد داشته باشم.

kolāho kalāton heč mabi; bāsak berāson bāz bi

از سوی دیگر، البته آنچه در بسیاری از ضرب‌المثل‌های بلوچی نمود یافته است، محتوایی آکنده از طعنه و تحقیر نسبت به زنان و خانواده‌های فاقد فرزند ذکور است؛ چه جامعه سنتی بلوچ این امر را موجب قطع نسل و تداوم خانواده می‌پندارند.

نمونه ضرب‌المثل بلوچی: کم بهتِ نماغ بی پُسگینت، مُچ زهگانی دُتگنت (گردآوری میدانی)

برگردان: نوّه آدم کم‌شانس، بدون فرزند پسر بوده و تمام فرزندانش دختر هستند.

kam bahte nemāsag bi posagant, moč zahgāni dotagant

بنابراین همان‌طور که در ضرب‌المثل بالا هم مشاهده می‌شود، داشتن فرزند دختر نه تنها افتخار خاصی را برای خانواده و طایفه به همراه نداشته که گاه موجب سرخوردگی و سرافکندگی هم بوده است؛ چه وجود او کمک چندانی به تداوم خانواده و خاندان، هویت طایفه و شجره مردانه نمی‌کند.

نمونه ضرب‌المثل بلوچی: شرطاً بُرتگن جنینان؛ خاک بر سر نرینان (صوری‌زهی، ۱۳۹۲، ص. ۸۲).

برگردان: خاک بر سر مردان باد که زنان شرط را بُرده‌اند.

artā bortagan janinān; hāk bar sar narinānš

علاوه بر این و آن‌چنان‌که در ضرب‌المثل فوق نیز نمود یافته است، مردان در این جامعه نقش‌های محوری را برعهده داشته و تصمیم‌گیر یا تعیین‌کننده امور محسوب می‌شوند؛ و هنگامی که زنان تصمیم‌گیرنده یا پیش‌برنده امری باشند، مردان موجب شماتت و سرزنش قرار می‌گیرند.

۲-۶. خویشاوندی قوم‌مدارانه و استمرار ساختارهای عشیره‌ای

در گذشته قبایل مختلف بیشتر به صورت خوبسند و خود اتکا و گاه حتی جدا از قبیله‌ها و ایلات دیگر زندگی می‌کردند. محدوده زندگی این گروه‌های قبیله‌ای و ایلاتی نیز تا حدی جدا از یکدیگر بود. باری، امروز اگرچه تحت تأثیر سبک و شیوه‌های جدید زندگی، طوایف هم تا حدی از شیوه زندگی قبیله‌ای به زندگی شهری و روستایی تغییر روش داده و تعاملات بیشتری بین گروه‌های مختلف برقرار شده است، اما باز هم دست‌کم به لحاظ اندیشگانی از پیوندهای نسبی و عشیره‌ای خود نگسسته‌اند. اجتماعات بلوچ نیز از این امر مستثنی نیستند. از ضرب‌المثل‌های بلوچی مرتبط با پیوندهای عشیره‌ای نیز می‌توان به این نتیجه رسید که در میان بلوچ‌ها، پیوندهای خونی و نسبی از اهمیت بسیاری برخوردار است.

نمونه ضرب‌المثل بلوچی: شه کوما که دور به، بلا زور به (گردآوری میدانی)
برگردان: اگر از قوم و طایفه‌ات دور شوی، بلاها و مصیبت‌ها به سراغت می‌آیند.

Ša komā ke dōr be, balā zōra be

درحقیقت، مثنی قوم‌مدارانه در نسل‌های پیشین برای حفظ و تداوم قبیله، هم‌یاری و همکاری در تأمین معیشت، حفظ نیا و نسب، محافظت در برابر حملات و هجوم قبایل مجاور و... برای بلوچ‌ها دارای اهمیت کارکردی بوده است. هم‌اینک نیز چونان راهبردی در راستای بازتولید هویت طایفه‌ای و حیثیت اجتماعی به نظر می‌رسد (روستاخیز و نادری، ۱۳۹۹).

خویشاوندی قوم‌مدارانه بلوچ‌ها که در راستای تداوم ساختارهای عشیره‌ای آن‌ها قرار داشته است، همچنین در تأکید آن‌ها بر ازدواج‌های درون‌گروهی نمود می‌یابد.

نمونه ضرب‌المثل بلوچی: چرپین دستی داره، وتی سرا مُش (گردآوری میدانی)
برگردان: اگر دست چربی داری، بر سر خود بمال (اشاره به ازدواج با زنان طایفه خودی)

arpin dasti dare, wati sarā mošČ

همچنین در این خصوص باید اشاره کرد که در میان مردم بلوچ، امر طلاق بسیار نکوهش شده و مورد مذمت است، اما در مواردی که ازدواج فامیلی به جدایی منجر شده (یا از ابتدا و به هر دلیلی ممکن نشده است)، ساختار عشیره‌ای و خویشاوندی سعی در حفظ وحدت افراد طایفه دارد؛ آن‌چنان‌که در ضرب‌المثل‌های بومی نیز نمود یافته است.

نمونه ضرب‌المثل بلوچی: مردم شه سانگیه روت، وله شه سیادیه نروت (گردآوری میدانی)

برگردان: وصلت بین افراد شاید از هم بپاشد، ولی بنا نیست که خویشاوندی آن‌ها هم از بین برود.

mardom ša sāngiya rot, vale ša siādiya narot

۳-۶. تقدیس و ارج‌گذاری نقش والدین در تربیت و جامعه‌پذیری فرزندان

تفسیر ضرب‌المثل‌های بلوچی در حوزه ارزش‌های خانوادگی همچنین نشان از تأکید نقش پُرننگ والدین در تأدیب و تربیت فرزندان دارد. بلوچ‌ها عقیده دارند که:

ضرب‌المثل بلوچی: آپ په آپ رندا روت (گردآوری میدانی)

برگردان: آب به آبراهه می‌رود.

āp pa āp randā rot

بر همین اساس، والدین راهبر و خیرخواه فرزندان‌شان در نظر گرفته می‌شوند؛ والدین حتی تصمیم‌گیرنده و تعیین‌کننده بسیاری از امور زندگی فرزندان از جمله شغل، ازدواج و حتی محل زندگی آن‌ها هستند. در این نظام تربیتی و خویشاوندی، فرزندان ثمره و چکیده شیوه تفکر و تربیت والدین خود هستند و در بسیاری از موارد، خوب یا بد بودن فرزندان را باز نمودی از رفتار والدین آن‌ها می‌دانند؛ تا حدی که گفته می‌شود:

بازنمایی ارزش‌های خانوادگی و روابط جنسیتی در ضرب‌المثل‌های بلوچی _____ بهروز روستاخیز و همکار

ضرب‌المثل بلوچی: تنگه‌ین بیجان شه مکه‌ین ماسان بینت؛ گران و سنگین‌ین دحت

شه هما سُلطانین پسا (صوری زهی، ۱۳۹۲، ص. ۹۶)

برگردان: پسران خوب به مادرانشان، و دختران مؤدب به پدرانشان می‌روند.

tangain bačān ša makayen māsāna bayant; gran o sanginin doht ša hamā
soltanin pesā

و البته در مقابل هم:

ضرب‌المثل بلوچی: درخت شه اوتی ثمر ادرُست بیت (گردآوری میدانی)

برگردان: درخت از ثمره‌اش شناخته می‌شود

deraxt ša oti samarā dorosta bit

۴-۶. مهمان‌نوازی و پُررنگ‌بودنِ ارتباطات اجتماعی مسئولانه

از جمله ویژگی‌های فرهنگی شاخص مردم بلوچ، مهمان‌نوازی این مردم است. به‌طوری که بسیاری از جلوه‌های فرهنگ و ادب عامه آن‌ها، گواه مهمان‌نواز بودن ایشان است که البته متأثر از مؤلفه‌های قومی و مذهبی هویت‌یابی بلوچ‌هاست. باری، تعدادی از ضرب‌المثل‌های بلوچی را می‌توان مورد ملاحظه قرار داد که مهمان را برکت‌بخش خانه و سفره میزبان می‌دانند.

نمونه ضرب‌المثل بلوچی: مهمان وتی روزیا گووت یاریت (گردآوری میدانی)

برگردان: مهمان، روزی‌اش رو با خودش می‌آورد.

mehmān wati roziyā go wata yārit

بنابراین، مهمان‌نوازی و دعوت افراد به خانه و سفره چیدن جلوی مهمان، امری

نیک و پسندیده به‌شمار می‌آید؛ و درمقابل، سفره فاقد مهمان بی‌برکت شمرده شده و در

همین راستا، فرد یا افراد خسیس هم موردشتمات و نکوهش قرار می‌گیرند.

نمونه ضرب‌المثل بلوچی: سال که سکنت، صلاح حکنت (گردآوری میدانی)

برگردان: اگرچه سال، سخت است، اما تعارف زدن و دعوت کردن که حق است.

sāl ke sakent, salāho hakent

درحقیقت، همان‌طور که از مضمون ضرب‌المثل فوق برمی‌آید، با توجه به خشک‌سالی‌های مداوم و دشواری معیشت بومیان محلی، باز هم مهمان‌نوازی قداست و جایگاه ویژه‌ای برای بلوچ‌ها دارد.

نکته دیگری که باید بدان توجه داشت این‌که به‌طور کلی روابط اجتماعی پُرننگی در بین اعضای اجتماعات بلوچ که عمدتاً با یکدیگر دارای نسبت خویشاوندی هم بوده‌اند، وجود داشته است. آن‌ها نسبت به دیگران و به‌خصوص همسایگان خود احساس مسئولیت می‌کنند و با یکدیگر روابط گرمی دارند و نیز در هنگام سختی‌ها به یاری و دستگیری از هم می‌پردازند؛ به‌همین دلیل یکی از ملاک‌های مهم برای این مردم، دارا بودن همسایه خوب است. آن‌چنان‌که توصیه بزرگان خانواده به افراد در هنگام خرید خانه و زمین، بذل توجه به همسایگان است؛ به‌طوری‌که:

نمونه ضرب‌المثل بلوچی: شه سه چیزا بترس؛ مستین هُشتر، چوٹین دیوال، گندگین همسائگ (صوری‌زهی، ۱۳۹۲، ص. ۳۵)

برگردان: از سه چیز بترس و دوری کن: شتر مست، دیوار کج و همسایه بد.

Ša seh čizā betors; mastin hošter, čotīn diwāl, gandagen hamsāeg

۵-۶. احترام و بزرگ‌داشت کهن سالان و سالمندان

در گذشته برخلاف بسیاری از جوامع امروزی، کهن سالان دارای نقش و منزلت ویژه‌ای در امور سیاسی، اجتماعی و اقتصادی بوده‌اند. بررسی مثل‌های بلوچی نیز هم‌سو با تأملات میدانی در این ناحیه نشان می‌دهد که در جامعه بلوچ، بزرگان و اصطلاحاً ریش‌سفیدان نقش مهمی در حیات و رهبری جامعه دارند. آنان دارای منزلت خاص اجتماعی، مورداحترام و فصل‌الخطاب بسیاری از مسائل خانوادگی و اجتماعی جامعه خویش هستند؛ همگان نیز برای آنان ارزش زیادی قائل بوده و ایشان را انسان‌هایی

بازنمایی ارزش‌های خانوادگی و روابط جنسیتی در ضرب‌المثل‌های بلوچی _____ بهروز روستاخیز و همکار

وارسته و دارای تجارب فراوان می‌دانسته‌اند که در شرایط و موقعیت‌های ویژه، عاقلانه‌ترین تصمیم‌ها را می‌گیرند.

نمونه ضرب‌المثل بلوچی: طوهین مردّم، گسه برکتنت (گردآوری میدانی)
برگردان: آدم بزرگ، برکت‌خانه است.

tōhin mardom, gese bakatent

بنابراین، این طرز تلقی باعث ارج‌گذاری ویژه سالمندان و بزرگسالان در میان مردم بلوچ شده است. پیر بودن در این جامعه نشانه کامل بودن و وارستگی است، لیکن آن‌ها معتقدند هر کسی که پا به سن می‌گذارد وارسته و کامل نمی‌شود و هستند کسانی که تنها ریششان سفید می‌شود، اما سفیدریش به معنای بزرگ، راهنما و لزوماً عاقبت‌به‌خیر نمی‌شوند.

نمونه ضرب‌المثل بلوچی: پیر بیت، میر نیت (گردآوری میدانی)
برگردان: پیر می‌شود، ولی بزرگ نمی‌شود!

pira bit, mira nabit

۶-۶. تأکید بر اهمیت جایگاه و مقام مادری

بسیاری از ضرب‌المثل‌های بلوچی مؤید جایگاه مهم مادران به‌ویژه در تربیت صحیح و جامعه‌پذیری فرزندان متناسب با فرهنگ و هنجارهای جامعه بلوچ است؛ به‌گونه‌ای که در این مقوله همتا ندارند و نسبت به فرزندان خود بسیار دلسوز و مسئولیت‌پذیرند؛ آن‌چنان‌که به تعبیری:

ضرب‌المثل بلوچی: زهگ، ماسه دله بندنت (گردآوری میدانی)
برگردان: فرزند تکه‌ای از قلب مادر است.

zahg, māse dele bandent

بنابراین، مادران بلوچ با اهتمام و دلسوزی تمام عمر خویش را در راه تربیت فرزندان و خدمت به خانواده می‌گذارند؛ در همین راستا، همه بر این باورند که:

ضرب‌المثل بلوچی: مکه‌ین ماسه بدل ماتو نبيت (گردآوری میدانی)

برگردان: نامادری، هیچ‌گاه جای مادر دلسوز را نمی‌گیرد.

makayen māse badal, mātowa nabit

درحقیقت، به‌نظر می‌رسد این نگاهی نهادینه‌شده در جامعه سنتی بلوچ است که وظیفه و نقش مادر را انجام کارهای درون‌خانه، و خاصه تربیت و تأدیب فرزندان می‌داند. از این حیث و با توجه به مقولاتی که پیشتر تشریح شد، گفته می‌شود که شرط رویش شیرمردان و البته شیرزنان بلوچ، پرورش صحیح آنان در دامن مادرانی آگاه و داناست؛ چه آنکه:

نمونه ضرب‌المثل بلوچی: چتی همودانه جوکیت، که ماسی جوکیت (گردآوری

میدانی)

برگردان: بزغاله همان‌جایی می‌خوابد که مادرش خوابیده است.

Čati hamodāna jokit ke māse jokit

۶-۷. نگاه به زن در سایه‌سار مرد

علی‌رغم آنکه در طول تاریخ پُرفرازونشیب قوم بلوچ زنان نام‌دار و اثرگذار زیادی وجود داشته است (برای نمونه رک: مرادزهی و مرادزاده، ۱۳۹۴)، لیکن تصویر عمومی از زن در این جامعه همچون بسیاری از جوامع سنتی بازنمای یک جنس دوم و تقریباً فاقد هویت مستقل است که فارغ از مردان سهم مؤثری در کنشگری سازنده در حیات اجتماعی ندارد. بنابراین، زنان در این جامعه اغلب هنگامی موردتأیید اجتماعی قرار می‌گیرند که تحت تابعیت و سرپرستی کامل مردان بوده و در بهترین حالت نقش‌های مکمل و نه نقش‌های برابر و هم‌راستا با مردان داشته باشند.

بازنمایی ارزش‌های خانوادگی و روابط جنسیتی در ضرب‌المثل‌های بلوچی ————— بهروز روستاخیز و همکار

نمونه ضرب‌المثل بلوچی: مردِ گس هَبْرُ و مَنَت دَارِیت؛ نان و آپی زیر و کَتَتک دَارِیت
(گردآوری میدانی)

برگردان: [رفتن به] خانه شوهر، نیش و کنایه در پی دارد؛ نان و آبش، خار و خاشاک دارد.
marde ges habaro menat dārit; nano āpi ziro kontak dārit
لذا همان‌طور که در ضرب‌المثل فوق نمود یافته است، تأکیدات اغلب مؤید تعلق زن به فضای اندرونی خانه و توصیه‌ها نیز بیشتر ناظر به ضرورت خویشتن‌داری زنان و تحمل ناملایمات است.

البته پذیرش جایگاه فرادست مردان، لزوماً شامل جملگی آنها نیست. بنابراین، مردانی به‌عنوان «سایه‌سار» پذیرفته می‌شوند که از ویژگی‌های یک «مرد ایدئال بلوچ» برخوردار باشند. به‌نظر می‌رسد سلحشوری و اقتدار از مهم‌ترین این ویژگی‌ها هستند که در بسیاری از ضرب‌المثل‌های بلوچی نیز نمود یافته‌اند.
ضرب‌المثل بلوچی: جنین گو لیگتین مردا نیندی، سگار گو سستین نامردا نیندی
(گردآوری میدانی)

برگردان: زن با شوهر فرومایه زندگی نمی‌کند و شمشیر به‌دست آدم نامرد کارایی ندارد.
Jan-ēṅ go lēkot-ēṅ mardā nanendi, sagār go sosten namardā nasendi
اگرچه لازم به اشاره است که «سایه» یا «چتر حمایت» مردان تنها سایه و چتر حمایتی شوهران نیست؛ و زن در هر صورت خود را نیازمند حمایت و پشتیبانی مردان خاصه محارم نسبی (پدر و برادر) می‌بیند.

نمونه ضرب‌المثل بلوچی: براس کوری بی، گوار تماه دَارِیت (گردآوری میدانی)
برگردان: برادر اگر نابینا هم باشد، خواهر از او توقع [پشتیبانی] دارد.

berās kori be, gwohār tamāh dārit
بنابراین، آنچه به‌صورت کلی برداشت می‌شود این است که در میان مردم بلوچ نیز هم مانند بسیاری از دیگر جوامع، متأثر از برخی باورداشت‌های مرسوم، زنان به‌عنوان

بخشی از هویت مردانه و وصله‌ای بر روح جامعه مردسالار قلمداد می‌شوند؛ امری که به‌ویژه در قالب ناموس از آن تعبیر می‌شود و گویی حراست از آن، ولو به قیمت جان، وظیفه ذاتی مردان است.

نمونه ضرب‌المثل بلوچی: مالان ندرنت سرانی؛ سران ندرنت ننگانی (گردآوری میدانی)

برگردان: سرمایه، فدای سر؛ سر، فدای ناموس.

mālān nadrant sarāni; sarān nadrant nangāni

۷. نتیجه

فرهنگ و ادبیات عامه نقش قابل‌ملاحظه‌ای در مناسبات اعضای جوامع سنتی خاصه به‌دلیل فقدان زبان نوشتاری گسترده و سازمان‌یافته دارد؛ به‌گونه‌ای که اکثر نمودهای فرهنگی غالباً از این طریق حفظ شده و نشر یافته‌اند. جملگی عناصر فرهنگ و ادبیات عامه یک اجتماع نظیر ضرب‌المثل‌های رایج در بین آن‌ها جدای از آنکه برگرفته از مختصات اجتماعی- فرهنگی جامعه مذکور و خصیصه‌های مردمانشان هستند، همچنین نقشی تأثیرگذار در تقویت و تداوم ارزش‌ها یا هنجارهای اخلاقی در بین آن‌ها دارند. از این منظر، ضرب‌المثل‌ها را می‌توان عناصری در خدمت برساخت هویت‌های اجتماعی مانند هویت قومی، هویت جنسیتی و... به‌شمار آورد. البته که جامعه و مردم بلوچ نیز از این قاعده مستثنی نیستند؛ آن‌چنان‌که فرهنگ و ادبیات عامه بلوچ‌ها و به‌طور مشخص ضرب‌المثل‌های رایج در بین آن‌ها، کاربرد پررنگی در زندگی روزمره ایشان دارد.

بنابر مقدمات فوق، آنچه با بررسی و تحلیل ضرب‌المثل‌های بلوچی به‌دست آمد درواقع نشان‌دهنده نوعی بازتولید فرهنگی، اجتماعی و اعتقادی در میان مردم بلوچ و به این واسطه است. جملگی این ضرب‌المثل‌ها بازنمای مؤلفه‌های فرهنگی، آموزش و

بازنمایی ارزش‌های خانوادگی و روابط جنسیتی در ضرب‌المثل‌های بلوچی ————— بهروز روستاخیز و همکار

تربیت نسل‌ها، حفظ و پاس‌داشت ارزش‌های اجتماعی و هنجارهای اخلاقی، و... هستند. به‌طور مشخص آن‌ها مؤید ارزش‌هایی چون جمع‌مداری، عشیره‌محوری، خانواده‌گرایی و... هستند که جملگی، موجب استمرار و تداوم اجتماعات بلوچ برای سالیان دراز بوده‌اند. بر این اساس، آنچه در وهله نخست قابل مشاهده است، اهمیت «عشیره» یا «قوم» و «طایفه» برای بلوچ‌هاست. تأکید بر این مقوله همان‌طور که در صفحات گذشته اشاره شد بیشتر ناشی از شرایط زیستی دشوار این مردمان، ویژگی‌های محیط زندگی و سازمان اجتماعی آن‌ها به‌نظر می‌رسد. در چنین شرایطی، شکل‌گیری اتحاد و تداوم هم‌بستگی گروهی در بین بلوچ‌ها، از شروط پایداری آن‌ها در مواجهه با انواع تهدیدات بوده است. در امتداد همین امر است که سلحشوری و رادمردی از بنیادی‌ترین و مطلوب‌ترین ویژگی‌های شخصیتی برای بلوچ‌ها به‌شمار می‌آید که نهاد خانواده می‌بایست آن‌ها را در پرورش اعضای خود — خاصه فرزندان — ملحوظ دارد. بنابراین علاوه بر اهمیت «عشیره» یا «قوم» و «طایفه» برای بلوچ‌ها، «نهاد خانواده» و استوانه‌های آن یعنی «پدر» و به‌خصوص «مادر» مفاهیم محوری دیگری هستند که در اکثر آموزه‌های نهفته در ادبیات عامه بلوچی از جمله ضرب‌المثل‌ها شاهد تأکید بر آن هستیم.

البته نمی‌توان انکار کرد که جایگاه پدر و اساساً مرد در این جامعه به‌دلیل حاکمیت نظام پدرتبار و مردسالار، چندان قابل قیاس با زنان و مادران نیست. آن‌ها همواره دارای سایه‌ساری بلندتر تصور می‌شوند که گویی اگر چتر حمایتشان از سر زنان و دختران بلوچ برداشته شود، امکان زندگی نیز از ایشان سلب می‌شود.

باری، نظر به پیچیدگی‌ها و وجوه چندگانه اجتماعات انسانی، عناصر ادبیات عامه نیز همچون بسیاری دیگر از پدیده‌های اجتماعی و فرهنگی، چندوجهی هستند و لزوماً

نمی‌توان جملگی آن‌ها را در ذیل دسته‌هایی مشابه و قطعیت یافته قرار داد. از این رو، آن‌ها می‌توانند هم‌زمان نظرگاه‌های گونه‌گونی را حتی در ارتباط با امری واحد توسعه بخشند. برای نمونه درحالی که بسیاری از حماسه‌های بلوچی ناظر به توصیف زنانی قدرتمند و والا مقام است، و درحالی که شاهد هستیم تعدادی از ضرب‌المثل‌های بلوچی نیز بر پاس داشت مقام زن و جایگاه مادری تأکید دارند، اما می‌بینیم که برخی از این سازه‌های مفهومی — که در بطن جامعه عمومیت بیشتری دارند — زنان را در موقعیت‌های فرودست‌تر نسبت به مردان و تحت وابستگی ایشان توصیف می‌کنند.

در پایان آن‌که آشکار است اجتماعات بلوچ امروزه در پرتو بازاندیشی‌های فرهنگی صورت گرفته، لزوماً همچون گذشته نمی‌اندیشند و مناسبات خانوادگی یا روابط جنسیتی خود را نیز الزاماً همچون اعصار گذشته سامان نمی‌دهند؛ با این همه کاربرد ولو کم‌شمار برخی از ضرب‌المثل‌های سوگیرانه بی‌تردید نشان از وجود ته‌نشست‌هایی ذهنی دارد که عیان‌ساختن آن‌ها می‌تواند جدای از ارزش پژوهشی و آشنایی بیشتر با ادبیات عامه یک قوم اصیل ایرانی، همچنین سهمی در بازاندیشی و اصلاح فرهنگی داشته باشد.

منابع

- آزادارمکی، ت.، ترکارانی، م.، و حق‌ندری، ا. (۱۳۹۲). تحلیل کیفی نگرش توسعه‌ای در ادبیات عامیانه: با تأکید بر ضرب‌المثل‌های ترکی. *مجله جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی*، ۱ (۱)، ۹-۳۴.
- خیری، ح. (۱۳۸۹). مقایسه پارادایم دینی با پارادایم‌های اثباتی، تفسیری و انتقادی. *معرفت فرهنگی - اجتماعی*، ۱ (۲)، ۷-۳۱.
- دولتی‌بخشان، ع. (۱۳۸۹). *پیران زمانگ: زن در آیینۀ مثل بلوچی*. تهران: مهر تابان.

- بازنمایی ارزش‌های خانوادگی و روابط جنسیتی در ضرب‌المثل‌های بلوچی ————— بهروز روستاخیز و همکار
- ذوالفقاری، ح. (۱۳۹۱). خانواده و روابط خانوادگی در ضرب‌المثل‌های فارسی. فرهنگ مردم، ۳۱، ۱۳۷-۱۵۴.
- رضایی، ح.، و ظاهری عبده‌وند، ا. (۱۳۹۴). جایگاه زن و خانواده در ضرب‌المثل‌های بختیاری. فرهنگ و ادبیات عامه، ۳ (۶)، ۲۱-۴۳.
- روح‌الامینی، م. (۱۳۸۲). گرد شهر با چراغ؛ در مبانی انسان‌شناسی. تهران: عطار.
- روستاخیز، ب.، و نادری، ا. (۱۳۹۹). قوم‌مداری طایفه‌محور و ذات‌گرا در بلوچستان ایران. مطالعات فرهنگی و ارتباطات، انتشار آنلاین از تاریخ ۲۱ آبان ۱۳۹۹.
- زند، ب.، و عباسی، ب. (۱۳۹۵). بازتاب روابط خویشاوندی در ضرب‌المثل‌های فارسی. فرهنگ و ادبیات عامه، ۴ (۹)، ۲۳-۶۰.
- شعبانی، م.، و صراحی، م. ا. (۱۳۹۵). بازنمایی زنان در ضرب‌المثل‌های گیلکلی؛ گونه اشکورات. فرهنگ و ادبیات عامه، ۴ (۱۱)، ۵۷-۷۸.
- صوری‌زهی، م. (۱۳۹۲). صدگالء بتل پیرانی: ضرب‌المثل‌های بلوچی گویش سرحد. زاهدان: تفتان.
- کشاورز، ر. ب. (۱۳۹۴). بتل گنج و بلوچی زبان گالوار: شش هزار و دویست و چهل و سه ضرب‌المثل بلوچی. قم: سرزمین سبز.
- محمد حسین‌زاده، ع.، و بصیری، م. (۱۳۸۸). بررسی جنسیت در ضرب‌المثل‌ها با توجه به آیات و احادیث. مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان، ۷ (۴)، ۷-۳۱.
- معصومی، م.، و رحیمی‌نژاد، و. (۱۳۹۱). زن و ضرب‌المثل‌های جنسیتی. زبان و ادب فارسی، ۴ (۱۱)، ۱۳۵-۱۵۸.

References

- Azad Armaki, T., Tarkarani, M., & Haghndri, A. (2014). A critical study of the qualitative and developmental attitudes in Lori folklore proverbs. *Journal of Sociology of Social Institutions*, 1(1), 9-34.
- Badalkhan, S. (2000). Ropes break at the weakest point. *Proverbium*, 17, 45-68.

- Dolati Bakhshan, A. (2010). *Piran-e Zamānag: woman in the mirror of Balochi proverb*. Mehr-e Taban.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of culture*. Basic Books.
- Georges, R. A., & Jones, M. O. (1995). *Folkloristics: an introduction*. Indiana University Press.
- Keshavarz, R. B. (2015). *6243 Balochi proverbs*. Sarzamin-e Sabz.
- Kheiri, H. (2010). Comparison of religious paradigm with positive, interpretive and critical paradigms. *Journal of Socio-Cultural Knowledge*, 1(2), 31-7.
- Masoomi, M., & Rahiminejad, V. (2012). Women and gender proverbs. *Journal of Persian Language and Literature*, 4(11), 135-158.
- Mohammad Hosseinzadeh, A., & Basiri, M. (2009). Examining gender in proverbs according to verses and Hadiths. *Quarterly Journal of Women's Studies Sociological and Psychological*, 7(4), 7-31.
- Rezaee, H., & Zaheri Abdevand, A. (2015). The place of family and woman in Bakhtiari proverbs. *Culture and Folk Literature*, 3(6), 21-43.
- Roustakhiz, B., & Naderi, A. (2020). Ethnocentrism in Balochistan of Iran. *Cultural Studies & Communication*, 1(1), 1-20.
- Ruholamini, M. (2003). *An Introduction to anthropology*. Attar.
- Shabani, M., & Sorahi, M. A. (2016). Representation of women in Gilaki Proverbs. *Culture and Folk Literature*, 4(11), 57-78.
- Sourizehi, M. (2013). *Sadgal-e Battal Pirani: Balochi proverbs of the Sarhad dialect*. Taftan.
- Zandi, B., & Abasi, B. (2016). The representation of kinship relationships in Persian proverbs. *Culture and Folk Literature*, 4(9), 23-60.
- Zolfaghari, H. (2013). Family and family relations in Persian proverbs. *Journal of People's Culture*, 31, 137-154.